

SŁOWEŃSKA „ABECEDNA VOJNA“ I PIERWSZA UKRAIŃSKA «АЗБУЧНА ВІЙНА» W GALICJI – PRÓBA PORÓWNIANIA*

KAMIL DWORNIK
Uniwersytet Warszawski

Ruchy narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej pod wpływem prac Johanna Herdera (1744–1803) podniosły język narodowy do rangi jednego z najważniejszych kryteriów konstytuujących narody. Działacze narodowi w tej najwcześniejszej fazie, którą Miroslav Hroch nazwał „fazą naukową”, zajmowali się pogłębionymi studiami filologicznymi i próbowali skodyfikować własne języki etniczne¹. Próby systematyzacji doprowadzały często do sporów nie tylko na gruncie gramatyki, słownictwa czy składni, ale również na poziomie alfabetu. Przypadek „wojen abecadłowych” dotknął Słoweńców i Ukraińców galicyjskich.

Początek słoweńskiej „abecednej wojny” w Krainie wiąże się z wydaniem przez Franca Metelkę (1789–1860) nowej gramatyki². Zastosowana w niej zasada fonetyczna „jedna głoska – jedna litera” była jednym z postulatów Jerneja Kopitara, cesarskiego cenzora książek słowiańskich, który wpływał na rozwój języków Słowian³. Oprócz próby kodyfikacji zasad gramatycznych gramatyka Metelki wprowadzała nową ortografię. Dotychczas używana *boborińca*, stworzona przez Adama Bohoriča (1520–1598),

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych Rzeczypospolitej Polskiej na naukę w latach 2012–2015 jako projekt badawczy w ramach programu dla młodych naukowców pod nazwą „Diamentowy Grant”.

1 HROCH, M., *Małe narody Europy: perspektywa historyczna*, Wrocław 2003, 9.

2 METELKO, F., *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, Laibach 1825.

3 KRYZIA, W., *Słoweński, Słoweńcy, Słowenia: zarys historii i kształtowania się świadomości narodowej*, Katowice 2008, 70.

została zastąpiona przez nowy alfabet⁴. Metelko usunął z niego wszelkie dwuznaki, które oznaczały głoski szumiące *zb* [č], *sb* [š], *sb* [ž] i wprowadził na ich miejsce litery pożyczone z cyrylicy i zmodyfikowane znaki łacińskie. Na uwagę zasługuje głoska [z] oznaczona przez Metelkę. W podobny sposób pisano ją zarówno cyrylicą jak i niemieckim pismem gotyckim. Ostatnia litera w tabeli była często opuszczana, ponieważ dźwięk ten istniał w niewielu słoweńskich dialektach. Głoska [c] oznaczona została literą niespotykaną w innych alfabetach.

[c]	[č]	[ž]	[š]	[šč]	[ê]	[z]	[l']	[ñ]	[ô]	[a]	[h]
Ч	Ч	Ж	Ш	Ш	Є	З	Л	Н	О	А	Н

Fragment *metelčicy*⁵

Nowa ortografia wywołała spór dopiero, gdy wyszło drugie wydanie gramatyki Metelki w 1830 roku a *metelčica* została wprowadzona do szkół. Wśród przeciwników znaleźli się poeta France Prešeren (1800–1849) i językoznawca Matija Čop (1797–1835). Pierwszy napisał prześmiewczy sonet *Al prav se pišbe kauva ali kašba*, a drugi na łamach „Illyrisches Blatt” w serii artykułów *Slovenischer ABC-Krieg* potępił propozycje Metelki⁶. Uważał on, że *metelčica* jest niekompletna, przestarzała i nie można za jej pomocą oddać wszystkich głosek języka słoweńskiego, ani dźwięków znanym pozostałym Słowianom. Zdaniem Čopa, jeśli każdy słoweński dialekt pisano by tak, jak się mówi, to z każdego rozwinąłby się język literacki, co uniemożliwiłoby zjednoczenie Słoweńców⁷. Adwersarze *metelčicy* byli zwolennikami idei romantyzmu i byli opozycją konserwatywnego stronnictwa Kopitara, które ograniczało program narodowy do maksymalnej lojalności w stosunku do Wiednia oraz pokornego dopominania się o koncesje dla języka słoweńskiego w szkolnictwie i administracji⁸.

4 Tamże, s. 71.

5 METELKO, F., *Lehrgebäude der slovenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, Laibach 1825, 1.

6 KRYZIA, W., *Słoweński, Słoweńcy, Słowenia: zarys historii i kształtowania się świadomości narodowej*, Katowice 2008, 71.

7 Tamże.

8 CETNAROWICZ, A., *Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848–1879*, Kraków 1990, 13.

Spór o *metelčice* w Krainie zakończył się w 1833 roku usunięciem jej ze szkół i ponownym wprowadzeniem *boboričicy*⁹.

W sąsiedniej Styrii dyskusja nad alfabetem rozgorzała po opublikowaniu gramatyki autorstwa Petra Dajnki¹⁰. Jego propozycja nie była tak radykalna jak Metelki. W stosunku do *boboričicy* także wykreślała dwuznaki zastępując je pojedynczą literą.

[č]	[ž]	[š]	[c]	[z]	[s]	[ñ]	[ü]
Č	Х	Š	C	Z	S	Ń	Y

Fragment *metelčicy*¹¹

Rozwiązania zaproponowane przez Dajnkę były również zaaprobowane przez Kopitara i pozytywnie ocenione przez Dobrovskiego, niemniej jednak, prawdopodobnie przez zastosowanie cyrylicznego znaku, nie przyjęły się¹². Protesty związane z reformą ortografii oddziaływały z Krainy na Styrię. Już w 1832 roku Anton Murko (1809–1871) wydał w Grazu gramatykę, w której powrócił do *boboričicy*¹³. Alfabet Dajnki nie utrzymał się długo w użyciu, ostatecznie zakazano go w szkołach w 1838 r. Coraz częściej był on wypierany przez gajicę – system zapisu opracowany przez Chorwata Ljudevita Gaja (1809–1871). Początkowo *gajicą* zaczęli pisać Słoweńcy w Styrii, następnie w Krainie wdrożył ją skutecznie J. Bleiweis w swoich „Novicach”. Od samego początku czasopismo to przyjmowało i drukowało teksty napisane różnymi alfabetami, od 1846 roku wszystkie artykuły drukowano już *gajicą*¹⁴.

Wydarzeniem, które stanowiło preludium do pierwszej ukraińskiej «азбучної війни», była publikacja *Pieśni polskich i ruskich ludu galicyjskiego*, wydana w 1833 roku przez Wacława z Oleska (wł. W. Zaleski). Zaleski

9 KRYZIA, W., *Słoweński, Słoweńcy, Słowenia: zarys historii i kształtowania się świadomości narodowej*, Katowice 2008, 72.

10 DAINKO, P., *Lehrbuch der windischen Sprache*, Grätz 1824.

11 Tamże, 1–2.

12 JESENSEK, M., *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*, Kraków 2005, 347–348.

13 MURKO, A., *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche*, Grätz 1832, 1.

14 KRYZIA, W., *Słoweński, Słoweńcy, Słowenia: zarys historii i kształtowania się świadomości narodowej*, Katowice 2008, 72.

wydał w jednym dziele zarówno pieśni polskie i ruskie. Nie traktował literatury ukraińskiej jako odrębnej od polskiej. Istotnym faktem, który sprowokował wybuch «азбучної війни» w Galicji było zapisanie przez Zaleskiego pieśni ukraińskich za pomocą alfabetu łacińskiego w wersji polskiej. „Żem do tego użył charakterów [tj. liter] polskich, nie głągolicznych albo kirylickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, które wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie”¹⁵. Dla Zaleskiego cyrylica była markerem kulturowym, który wyznaczał różnicę między kulturą europejską i nieeuropejską. Napisana łacinką polska literatura była dla polskiego arystokraty literaturą europejską. Literatura ukraińska w jego rozumieniu jako nieodłączna część polskiej stanie się europejską po przejściu na alfabet łaciński. Paradoksalnie Zaleski postawił Ukraińcom za wzór reformatora Karadžicia: „Chciawszy więc coś doskonałego, wyrobić trzeba, tak postąpić jak zrobił Wilk Stefanowicz, który [...] ustalił pisownią dnia dzisiejszego najwięcej logiczną w całej Europie [...]”¹⁶. Zaleski zapomniał jednak dodać, że owa pisownia to właśnie zreformowana i udoskonalona przez Serba „nieeuropejska” cyrylica. Na łamach „Rozmaitości” w lipcu 1834 roku, łaciński alfabet poparł duchowny grekokatolicki Josyp Łozynśkyj (1807–1889). W artykule *O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego* stwierdził: „charaktery polskie najzdolniejsze są do oddania każdego ruskiego brzmienia, i że zatem i pisaniu używane być powinny”¹⁷. Łozynśkyj argumentował, że w przeszłości miały już miejsce przypadki drukowania książek ukraińskich łacinką, więc pomysł nie jest nowy, a ponadto w ogólnokrajowej (tj. austriackiej) prasie pojawiają się głosy poparcia tego projektu. Miał tu na myśli krótką recenzję zbioru pieśni Wacława z Oleska autorstwa Kopitara w „Oesterreichischer Beobachter” z grudnia 1833 roku: „Zarówno polskie jak i małopolskie pieśni zostały zapisane literami łacińskimi. Podsumowując, mamy nadzieję i życzylibyśmy sobie tego, aby zapowiedziane pierwsze gramatyki języka małopolskiego, którym wszakże mówi 8 milionów ludzi, autorstwa Łewyckiego i Łozynskiego zachowały wierność pracy Pana

15 OLESKA, W. *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, Lwów 1833, XLIX.

16 Tamże, s. XLVIII i XLIX.

17 ŁOZIŃSKI, J., *O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*, „Rozmaitości” pismo dodatkowe do „Gazety Lwowskiej”, nr 29, Lwów 1834, 228.

z Oleska, także w odniesieniu do wzorców gramatycznych. K.”¹⁸. Należy podkreślić, że Kopitar użył sformułowania „literę łacińskie”, a nie „literę polskie”, co miało istotne znaczenie w dyskusji między Ukraińcami i Polakami, którzy po polskim powstaniu listopadowym w 1831 roku byli w coraz gorszych relacjach.

Łozynskij miał nadzieję, że latynizacja ułatwi dzieciom naukę w szkole i przyspieszy alfabetyzację Ukraińców. Ponadto jednym z argumentów była chęć umożliwienia czytania ukraińskich tekstów Polakom, mieszkającym w Galicji. Wśród innowacji zaproponowanych w łacinie Łozynskiego było między innymi obowiązkowe oznaczanie akcentu poziomą kreską (tzw. makronem), np. „płaczę” [płāczu] oraz „płace” [płāczū], a także stworzenie liter *d̄, l̄, r̄* tak jak w przypadku polskich *ń, ś, ć*¹⁹. Książd Łozynskij był zwolennikiem zasady „jeden dźwięk – jedna litera”. Jednak dla dźwięków [šč], [š], [č] i [x] proponował polskie dwuznaki *szcz, sz, cz, ch* i to mimo tego, że był świadomy zapisu tych głosek za pomocą jednej litery w innych językach słowiańskich. Świadczy o tym fragment jego gramatyki: „Ortografię czeską zaczynają teraz także Kroaci [Chorwacji] i Kraińczycy [Słoweńcy] przyjmować osobliwie co do ž, š, č, ć”²⁰. Można z tego wysnuć wnioski, że Łozynskij pomimo dobrych chęci, rzeczywiście proponował polską, nie ukraińską łacinkę. Aby udowodnić, że można pisać w ten sposób wydał w 1835 roku pracę *Ruskoje Wesile*, stanowiącą etnograficzny opis ukraińskich obrzędów weselnych.

Pierwszym adwersarzem Łozynskiego był ukraiński historyk Denys Zubryckij (1777–1862), który napisał anonimową polemikę *Apologia cyrylicy czyli Azbuky ruskiej*. Dobrze wykształcony i odczytany w literaturze słowiańskiej tego czasu Zubryckij twierdził, że „ciągle jeszcze wszyscy prawdziwi uczeni znawcy słowiańskich i germańskich plemion przyznają [cyrylicy] pierwszeństwo przed innymi alfabetami, używanymi w Europie”²¹. Zapewne miał tu na myśli Josyfa Dobrovskiego, który w swoich pracach zapisywał nazwy słowiańskie łacinką z dodaniem liter cyryliczkich. Wszystkie jego tezy zostały powtórzone przez innego przeciwnika

18 КОПИТАР, J., *Literatur*, „Oesterreichischer Beobachter”, nr 342 z dn. 8.12., Wiedeń 1833, 1580.

19 ЛОЗИНСКИЙ, J., *О введении алфавита польского до письменности русского*, „Разнообразие” письмо додаткове до „Газеты Львовской”, nr 29, Львів 1834, 230.

20 Tenże, *Грамматика языка русского (малорусского)*, Львів 1846, 7.

21 ВОЗНЯК, М., *Авторство азбучної статті з 1834 р.*, «Записки Наукового Товариства в Україні», т. 136–137, Львів 1925, 113.

latynizacji Josypa Łewyckiego, który w grudniu 1834 roku w „Rozmai-tościach” opublikował artykuł *Odpowiedź na zdanie o zaprowadzenia abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*. obrońca cyrylicy przypomina, że była ona używana na ziemiach ukraińskich przez wieki, a na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1697 roku. Łewyckij jako obrońca kodyfikacji języka zgodnie z zasadą etymologiczną krytykuje Łozynskiego za usunięcie niektórych liter w imię zasady „jeden dźwięk – jedna litera”, ponieważ według niego oznaczają różne głoski, które Łozynskij przez swoją nieznajomość tematu traktuje jako jednakowe. Poza tym potępiał on, podobnie jak Kopitar, jakąkolwiek modyfikację liter łacińskich znakami diakrytycznymi i oznaczanie akcentu w celu dostosowania łacinki do języka ukraińskiego: „nie jest że to [niewłaściwym] naciagać polskie abecadło, ażeby niem można po rusku pisać? Jakże i Polak będzie czytał, nie mając w swym języku i pisowni odpowiadającego dźwięku, i nie wiedząc czyli głos tam zmiękczyć lub zaostrzyć, skrócić lub przedłużyć, cóż na linijkę (–) na wierzchu u liter przyjdzie powiedzieć, którą Polak i każdy inny łacińskiego języka nieświadomy za dziwoląga uzna, bo jej w swych książkach nie widział”²². Łewyckij bardzo stanowczo sprzeciwił się pogładowi, że cyrylica jest symbolem zacofania i nieuropejskości. Uważał, że nie zmiana alfabetu, ale dobre dzieła literackie i ich przekłady skłonią inne narody do dostrzeżenia literatury ukraińskiej i uznania Ukraińców za oddzielny naród: „[...] [Czyż] Niemcy przez używanie druku szwabachskiego i przez swój różny od łacińskiego [tak] skoropis [...] zamknęli się w skorupie? I przeciwnie, czyliż więcej czytają dzieła węgierskie, czeskie, polskie, illiryjskie, słoweńskie, [c]horwackie, dla tego, że narody te piszą łacińskimi głoskami? I czyż Serbowie będąc podzieleni na różne partie [...] mogą mieć nadzieję na posiadanie literatury? Podobnież, czyli język Wołochów [tj. Rumunów] stał się już literackim z powodu, że od niejakiego czasu, zamiast cyrylici zaczęli używać łacińskich druków?”²³.

Trzecim Ukraińcem, który wystąpił przeciwko idei latynizacji alfabetu był Markijan Szaszkwycz (1811–1843), który w 1836 roku, wydał broszurkę *Azbuka i abecadło: Uwagi nad Rozprawą o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*. W swoich uwagach stawia pytanie czym

22 LEWICKI, J., *Odpowiedź na zdanie o zaprowadzenia abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*, „Rozmai-tości” dodatek do „Gazety Lwowskiej”, nr 52, Lwów 1834, wkładka, 3.

23 Tamże, 4.

jest literatura europejska i czy według zwolenników latynizacji jest to taka, która jest napisana alfabetem łacińskim, czy też taka, która jest przepełniona słowami pożyczonymi z innych języków europejskich. Dla Szaszkewycza jest ona zwierciadłem narodu, dlatego musi być indywidualna. Ponadto podkreśla jej utylitarny charakter w oświeceniu niepiśmiennego chłopstwa a nie w schlebianiu gustom europejskich literatów. Oponent łacinki w ostrych słowach atakuje Josypa Łozynskiego: „Jak bardzo starał się autor miernego utworu *Ruskoje Wesile* być bardziej zrozumiałym i uprzejmym dla Polaków, niż dla Ukraińców, każdy łatwo może się przekonać, bo wystarczy tylko dodać polską końcówkę do (tak zwanych) ukraińskich słów, i wyjdzie z tego całkiem akuratny język polski”²⁴. We wprowadzeniu polskich liter do języka ukraińskiego zauważa zagrożenie dla jego dalszego oddzielnego od języka polskiego funkcjonowania. Do zasady „jedna głoska – jedna litera” odnosi się bez entuzjazmu. Twierdzi, że w tym właśnie tkwi przewaga cyrylicy, że można nią wyrazić każde ukraińskie brzmienie. Poza tym 25-letni poeta powołuje się na ówczesne slawistyczne autorytety, między innymi cytuje Jerneja Kopitara: „Jeśliby niebiosy zesłały nam kogoś innego, rzymskiego Cyryla, który, jak to myślący Rzymianin, naśladowałby tego pierwszego, greckiego, to do 20 doskonałych rzymskich liter wymyśliłby on nam nowe, podobne kształtem do rzymskich”²⁵. Szaszkewycz przyglądając się „abecednej wojnie” Słoweńców zauważył, że pomimo prób wprowadzenia łacinki do języka ukraińskiego, tendencja u innych narodów słowiańskich jest odwrotna. Do niedoskonałego alfabetu łacińskiego dodaje się znaki cyrylicie, tak jak to robili Czech Dobrovský, a także Słoweńcy Metelko i Dajko czy Chorwat Ignjat Brlić (1795-1855). Ciekawe, że będąc zdecydowanym przeciwnikiem latynizacji alfabetu języka ukraińskiego i obrońcą cyrylicy tym samym w Budzie razem z innymi członkami „Ruskiej Trójcy” wydał almanach „Rusałka Dniestrowa” z użyciem zmodyfikowanej rosyjskiej grażdanki. Zarekwirowanie przez cenzurę praktycznie całego nakładu w 1837 roku kończy pierwszy etap «азбучної війни».

Podsumowując, walka o alfabet była dla Słoweńców i Ukraińców ważnym elementem w procesie sformowania się nowoczesnych narodów. Słoweńcy mieszkali na terytorium jednego państwa, podzielonego granicami prowincji, natomiast Ukraińców galicyjskich od większości

24 ШАШКЕВИЧ, М., *Азбука і Абецадло*: [в:] Іван Пільгук (ред.), *Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст*, Київ 1965, 566, п. 6.

25 Tamże, 116.

ich terytorium etnicznego oddzielała granica państwowa. Mimo to, to właśnie Słowacy borykali się z problemem niemożliwości przewyciężenia znacznego rozbieżności dialektalnego. Reformy ortograficzne Metelki i Dajniki, arbitralnie narzucające litery przystosowane tylko do jednego dialektu, zamiast jednoczyć Słowaków wywołały skutek odwrotny.

Zarówno w pierwszym i drugim przypadku na zamieszkiwanym terytorium obie grupy nie były narodami panującymi. W przypadku słowackim przewagę polityczną, społeczną i gospodarczą mieli germańscy Niemcy i romańscy Włosi, którzy wyraźnie się od nich różnili. Natomiast w Galicji, narodem panującym była słowiańska polska szlachta. Język ukraiński był w tym czasie uznawany za dialekt polskiego, co wywoływało słuszne obawy, że latinizacja doprowadzi do faktycznej polonizacji. Tym samym «азбучна війна» była sporem o jeden z nielicznych symbolicznych markerów kulturowych, który odróżniał w Galicji Ukraińców od Polaków.

ABSTRACT

THE SLOVENIAN „ABECEDNA VOJNA“ AND THE FIRST UKRAINIAN „AZBUCHNA VIJNA“ IN AUSTRIAN GALICIA FROM A COMPARATIVE PERSPECTIVE

The Slovenian “alphabet war” (1830–1838) began in Carniola and Styria independently after publishing two grammar books that tried to codify the Slovenian language. The author of the first one was P. Dajnko, who invented the *dajničica* alphabet. The second grammar book was published by F. Metelko, who developed the *metelčica* alphabet, based on set of modified Latin and Cyrillic charts. Their opponents (F. Prešeren, M. Čop) did not agree on the imposed spelling and grammar reform that was based only on one dialect.

The first Ukrainian “alphabet war” (1833-1837) was about the change of the Cyrillic script to the Polish one based Latin (J. Lozynskiy). The followers of latinization argued that it will join Ukrainian literature to the European one and will help in the daily communication between the Poles and Ukrainians. The antagonists stressed on the long history of the Cyrillic script, the correct representation of Ukrainian sounds and its sacred character. Both polemics were influenced by a Slovene Jernej Kopitar, the censor of Slavonic books in Vienna.